

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Г. І. Гапоненко А. Ю. Парфіненко І. М. Шамара

ОРГАНІЗАЦІЯ СІЛЬСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ

П і д р у ч н и к
для студентів спеціальності «Туризм»

УДК 338.48-6:502/504(1-22)(075.8)
Г 19

Рекомендовано до друку науково-методичною підкомісією № 242 «Туризм» Міністерства освіти і науки України. Протокол № 3 від 22.04.2021 р.

Рецензенти:

Терешкін О. Г., доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри готельного і ресторанного бізнесу Харківського державного університету харчування та торгівлі;

Холодок В. Д., кандидат наук з державного управління, директор ОКЗ «Харківський організаційно-методичний центр туризму»

Гапоненко Г. І., Парфіненко А. Ю., Шамара І. М.

Г 19 Організація сільського зеленого туризму: підручник для студентів спеціальності «Туризм». Суми: ПФ «Видавництво “Університетська книга”», 2021. 300 с.

ISBN 978-617-521-001-7

У підручнику узагальнено теоретичні та практичні здобутки з організації та планування сільського зеленого туризму, менеджменту та маркетингу агротуристичної діяльності. Висвітлено перспективність та пріоритетність розвитку сільського зеленого туризму в Україні. Докладно розглянуто особливості нормативно-правового регулювання реалізації підприємницьких ініціатив у сфері сільського зеленого туризму. Кожен розділ містить повний виклад основних теоретичних положень, перелік питань, що є обов'язковими для вивчення, і підсумкового контролю знань. Використано сучасні вітчизняні й закордонні джерела, новітній світовий досвід з організації сільського зеленого туризму, чинне законодавство.

Підручник орієнтовано на студентів туристичних спеціальностей, викладачів та науковців закладів вищої освіти. Видання буде корисним керівникам та спеціалістам підприємств агропромислового комплексу, менеджерам, підприємцям і власникам туристичних фірм.

УДК 338.48-6:502/504(1-22)(075.8)

ISBN 978-617-521-001-7

© Г.І. Гапоненко, А.Ю. Парфіненко,
І.М. Шамара, 2021

© ПФ «Видавництво “Університетська книга”», 2021

Зміст

Вступ	6
Розділ 1 Розвиток рекреаційного туризму на сільських територіях	9
1.1. Поняття та призначення рекреації	9
1.2. Види рекреаційної діяльності та місце в ній сільського туризму	11
1.3. Рекреаційний потенціал сільського зеленого туризму	15
Розділ 2 Сільський зелений туризм: сутність та основні дефініції	23
2.1. Основні поняття та концепції сільського зеленого туризму	23
2.2. Функції сільського зеленого туризму	32
Розділ 3 Становлення та розвиток сільського зеленого туризму в Україні	36
3.1. Історія виникнення та сучасний стан сільського зеленого туризму в Україні	36
3.2. Ресурси сільського зеленого туризму в Україні	40
Розділ 4 Світовий досвід організації сільського зеленого туризму	47
4.1. Міжнародна категоризація агрорекреаційного сервісу згідно з концепцією «Bed & Breakfast»	47
4.2. Підходи до організації сільського зеленого туризму в європейських країнах	50
Розділ 5 Планування діяльності у сфері сільського зеленого туризму	73
5.1. Форми організації відпочинку на селі	73
5.2. Бізнес-планування в сільському зеленому туризмі	84
5.3. Конкурентне середовище агросадиби	94
5.4. Особливості формування цінової політики	101
Розділ 6 Організація діяльності у сфері сільського зеленого туризму	113
6.1. Організація гостинності на селі	113
6.2. Основні вимоги до облаштування агрооселі для прийому туристів	118
6.3. Технологічні основи гостинності в сільському зеленому туризмі	122

Розділ 7	Анімація в сільському зеленому туризмі	127
7.1.	Поняття та види анімаційної діяльності	127
7.2.	Анімаційна діяльність у сільському зеленому туризмі	130
7.3.	Організація анімаційних заходів відповідно до української обрядової культури	134
Розділ 8	Екскурсійні маршрути в сільському зеленому туризмі	151
8.1.	Поняття екскурсій та їх класифікація	151
8.2.	Підготовка та проведення екскурсій в сільській місцевості	154
8.3.	Особливості сільських екскурсійних програм за регіонами України	158
Розділ 9	Зелені маршрути	164
9.1.	Поняття та історія розвитку зелених шляхів у світі	164
9.2.	Особливості організації та етапи створення зелених шляхів	167
9.3.	Зелені маршрути України	176
Розділ 10	Менеджмент сільського зеленого туризму	181
10.1.	Особливості менеджменту сільського зеленого туризму	181
10.2.	Менеджмент людських ресурсів сільського туризму	185
10.3.	Безпека в сільському зеленому туризмі	188
Розділ 11	Маркетинг сільського зеленого туризму	193
11.1.	Сутність маркетингу сільського зеленого туризму	193
11.2.	Маркетингові комунікації в сільському зеленому туризмі	197
11.3.	Інтернет-маркетинг у сільському зеленому туризмі	204
Розділ 12	Якість у сільському зеленому туризмі	212
12.1.	Сутність якості продукту сільського зеленого туризму	212
12.2.	Сертифікація систем якості. Показники послуг, підтверджені при сертифікації	215
12.3.	Категоризація сільської бази розміщення в Україні	219
Розділ 13	Кластерні ініціативи в сільському зеленому туризмі	223
13.1.	Сутність поняття та структура агротуристичних кластерів	223
13.2.	Організація агротуристичних кластерів в Україні	228

Розділ 14 Інституційні умови та перспективи розвитку сільського зеленого туризму в Україні	235
14.1. Державне регулювання сільського зеленого туризму в Україні	235
14.2. Роль органів місцевого самоврядування та громадських організацій у розвитку сільського зеленого туризму	240
14.3. Можливості та загрози розвитку сільського зеленого туризму в XXI ст.	245
Рекомендована література	257
Словник основних термінів	263
Додатки	270

Вступ

Україна має великий потенціал для активізації різних видів туризму. Однак розвиток відбувається повільно та несистемно. Одним із пріоритетних видів туризму, на який необхідно звернути першочергову увагу в процесі розвитку туристичної індустрії й залучення додаткової кількості туристів (зокрема, іноземних), є сільський зелений туризм. Для України цей напрям може стати одним із важливих джерел отримання доходів для сільських територій і ринковою нішею для багатьох сільських підприємців.

Звичай надання послуг сільського зеленого туризму в сучасному розумінні зародився в Європі ще в 1950-ті роки. Для нашої країни цей термін є порівняно новим, проте буде незайвим нагадати, що традиції цього виду відпочинку в Україні старіші, ніж вважається. Гостинність сільських жителів відома здавна. Наприклад, ще на початку ХХ ст. в Карпати на лікування або відпочинок в горах у сільські садиби приїздили відомі діячі культури, науки, політики: В. Гнатюк, М. Грушевський, Л. Українка, І. Франко та ін.

У сучасних умовах особливо важливо, що сільський зелений туризм може стати одним з основних видів несільськогосподарської діяльності в сільській місцевості, що забезпечує високий рівень зайнятості й сприяє диверсифікації сільської економіки в цілому. Нині внаслідок процесів урбанізації міських туристів дедалі більше цікавить сільське життя, яке для багатьох перетворилося на екзотику. Тому часто люди на час відпочинку прагнуть виїхати подалі від розвиненої інфраструктури й поближче до природи, а у виборі місць відпочинку важливу роль відіграють ландшафти та стан навколишнього середовища. Уже сьогодні ця галузь туризму набуває популярності по всій Україні. Перш за все, вона не вимагає великого стартового капіталу, що дозволяє почати свій бізнес майже кожно-

му, хто цього прагне. Для туристів же цей вид відпочинку є одним з найбільш доступних і зручних. Це гарний спосіб організувати вихідні дні або відпустку, витративши при цьому невелику суму коштів. Важливо також, щоб «зелена садиба» була в мальовничому місці, щоб поряд з нею були ліс, річка або озеро, тому що для потенційних клієнтів відпочинок – це перш за все спілкування з природою і відхід від метушні міського життя.

Питання розвитку сільського зеленого туризму становить значний інтерес як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників. Зокрема, пошуку шляхів розвитку сільського зеленого туризму присвячено праці таких учених, як В. Биркович, В. Васильєв, В. Єгоричева, Ю. Зінько, С. Килимистий, Н. Кудла, В. Куценко, О. Любіцева, Г. Михайліченко, М. Рутинський, В. Холодок та ін. Їхні дослідження роблять значний внесок у теорію, методологію та практику дослідження сільського зеленого туризму.

Останніми роками здійснено багато досліджень з теорії сільського зеленого туризму з погляду його сприятливого впливу на місцеву економіку, стійкість, активізацію сільської місцевості або гендерну рівність серед багатьох інших. Однак ці позитивні складові матеріалізуються, якщо послуги сільського зеленого туризму приносять вигоду й успішні оперативно. Шляхом оцінки більш тривалого часового ряду кількісних і якісних даних, доповнених досвідом професіоналів з різних країн Європи, було визначено фактори, що впливають на успіх чи невдачу сільського зеленого туризму. Найбільш актуальними є три основні групи критеріїв:

- 1) повний продукт відпочинку (не тільки вихідні дні);
- 2) потужний імідж і бренд з надійним просуванням, засновані на ринкових перевагах;
- 3) співпраця з іншими постачальниками послуг у тому самому регіоні, що створюють широкий асортимент продукції високої якості.

Мультиплікативний ефект від розвитку сільського зеленого туризму справляє позитивний вплив на збереження та розвиток сільських територій, раціональне використання їхнього ресурсного потенціалу, стимулює розвиток особистих підсобних господарств, розширюючи попит на екологічно чисті, натуральні продукти

харчування. Це дозволяє облаштувати сільські території, активізувати народні промисли, наголосити самобутність культури, забезпечити зайнятість населення сільської місцевості.

У підручнику використано сучасні вітчизняні та зарубіжні джерела, новітній підприємницький досвід з організації сільського зеленого туризму та чинне законодавство. Розділи містять питання, обов'язкові для вивчення, та питання підсумкового контролю знань.

Автори розділів:

Гапоненко Г. І., кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри туристичного бізнесу та країнознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна – розділи 2, 3, 5, 10, 13, словник термінів;

Парфіненко А. Ю., кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри туристичного бізнесу та країнознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна – передмова, розділи 7, 8, 9, 11, додатки;

Шамара І. М., кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри туристичного бізнесу та країнознавства Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна – розділи 1, 4, 6, 12, 14.

Розвиток рекреаційного туризму на сільських територіях

1.1. Поняття та призначення рекреації

У наш час туризм стає дедалі більш широкою сферою культурного дозвілля, де відбувається самореалізація творчого та духовного потенціалу людини й суспільства в цілому. Реалізуючи рекреаційну мету, ураховуючи особисту ініціативу й добровільність в умовах дозвілля, його організатори створюють такі заходи, в які закладено програми рекреації, саморозвитку і творчості.

Термін «рекреація» вперше був використаний в Америці наприкінці XIX ст. у зв'язку з встановленням нормованого 8-годинного робочого дня, вихідних і відпусток. Це поставило суспільство перед необхідністю вирішувати питання масового дозвілля населення.

Згідно з Положенням про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України, затвердженим Мінприроди України, **рекреація** – це відновлення за межами постійного місця проживання у визначених законодавством місцях природно-заповідних територій та об'єктів розумових, духовних і фізичних сил людини, що здійснюється шляхом загальнооздоровчого, культурно-пізнавального відпочинку, туризму, оздоровлення тощо [6]. З погляду виробленого ефекту рекреація – це процес відновлення психофізичного балансу людського організму (рис. 1.1).

Рекреація передбачає залучення людини до специфічної діяльності, що збагачує особистість. Зазначене і є основною істотною відмінністю рекреаційної діяльності від дозвіллєвої, оскільки остання не має яскраво вираженої ціннісної орієнтації, тому що вона може охоплювати як позитивні, так і негативні види активності, що руйнують особистість (наприклад, хуліганство). Отже, рекреаційними

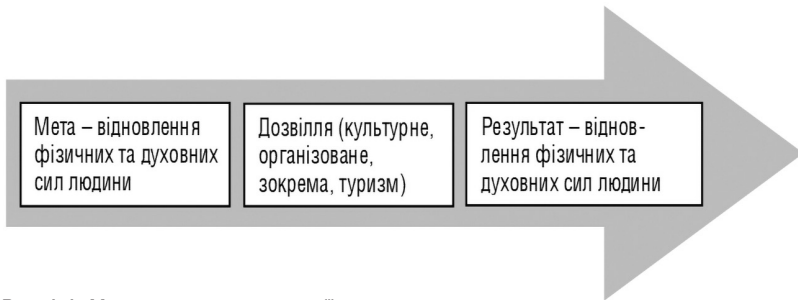

Рис. 1.1. Мета та результат рекреації

є лише види діяльності, що справляють відновлювальний, оздоровчий ефект, тобто конструктивні, позитивні, соціально виправдані види занять.

Звідси випливає, що рекреаційна діяльність – це діяльність, спрямована на розширене відтворення фізичних, психічних та інтелектуальних сил людини [6].

Рекреація передбачає:

- оздоровлення людини шляхом подолання виробничої і невиробничої, психічної і фізичної втоми через рух;
- задоволення й розвиток культурних потреб, пізнання навколишнього світу, свого місця в ньому і сенсу свого існування;
- підвищення загальної культури здоров'я людини на заняттях в оздоровчих центрах;
- підвищення здатності людини до праці, збільшення тривалості збереження повноцінної працездатності, що сприяє збільшенню фонду робочого часу внаслідок скорочення захворювань і підвищення життєвого тону;
- збільшення зайнятості населення внаслідок рекреаційного обслуговування в закладах відпочинку та в галузях, опосередковано пов'язаних з рекреацією (виробництво спортивного устаткування та туристичного спорядження, будівництво об'єктів рекреації);
- істотний вплив на структуру балансу грошових доходів і витрат населення внаслідок організації рекреаційних занять.

Основне призначення рекреації – зробити активний відпочинок органічною, невід’ємною частиною повсякденного життя людини. Рекреаційні програми передбачають повну свободу вибору залежно від фізичних якостей, самопочуття і настрою.

Визначають таку структуру рекреаційного часу людини:

1. Інклюзивний час – час простого компенсаторного відновлення сил. Інклюзивна рекреаційна діяльність вбудована в побутову і трудову діяльність.
2. Щоденний час, протягом якого можуть здійснюватися нетривалі прогулянки, ранкова зарядка, ігри, купання в басейні, що сприяють фізичному розвитку людини.
3. Уїк-енд – рекреаційна діяльність, віднесена на кінець робочого тижня, під час уїк-енду можливі поїздки за місто, активні заняття спортом, участь у туристичних маршрутах (невеликих за протяжністю).
4. Відпустка, призначена для рекреаційної діяльності з розширеного відновлення й розвитку життєвих ресурсів людини та віднесена на кінець робочого року.

1.2. Види рекреаційної діяльності та місце в ній сільського туризму

Рекреація є досить містким поняттям, що охоплює оздоровчу, відновлювальну та дозвілльєву діяльність людини.

Відпочинок становить невід’ємну частину соціального, економічного та культурного життя нації, а також є одним з основних компонентів індивідуальної та колективної поведінки особистості. Перебуваючи на відпочинку, люди разом радіють життю, і це дозво-

РЕКРЕАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Використання вільного часу для відпочинку, відновлення працездатності, пізнавальної, розважальної, спортивної та оздоровчої діяльності людей	Санаторно-курортне лікування – специфічний вид рекреації, спрямований на зміцнення та відновлення здоров’я	Туризм – вид рекреації, пов’язаний з тимчасовою зміною місця проживання
--	--	---

Рис. 1.2. Види рекреації

ляє їм встановити більш міцні зв'язки на основі приємних спогадів про цікаве спільне проведення часу. Як відомо, існують пасивний і активний види відпочинку. Основний сенс такого поділу – визначення видів пересування та інтенсивності діяльності людини під час відпочинку.

Вибір активного або пасивного відпочинку залежить від індивідуальних потреб, звичок, стану здоров'я, інтересів і бажання відпочивальників, а також їхніх фінансових можливостей. З плином часу, зміною віку, рівня освіти, життєвого досвіду, сімейного стану і доходів, а також інших факторів спосіб відпочинку поступово змінюється, трансформується, перетворюється.

Пасивний відпочинок – це стан бездіяльності. Пасивний відпочинок і пасивні види туризму орієнтовані на більш спокійну й менш напружену з погляду фізичних навантажень програму туру або туристичної подорожі. Вони розраховані на осіб, більш схильних до спокійного, розміреного проведення часу, що вимагає менш напруженого циклу переміщень і фізіологічних навантажень [1].

У процесі активного відпочинку відбувається не тільки фізіологічна підзарядка організму, а й розвиток особистості. Для цього потрібно вже не фізичне розслаблення, а дозвілля, насичене цікавими розвагами, заняттями та низкою інших компонентів.

Організація відпочинку відрізняється складною структурою і різноманітністю форм прояву, тобто є дуже диференційованою. Диференціація потреб відпочивальників важлива для визначення структури й форми рекреаційних занять і рекреаційного обслуговування. Крім того, для досягнення цієї мети необхідний аналіз рекреаційних ресурсів. Різноманітні види відпочинку визначають його специфіку та відмінності в рекреаційному обслуговуванні. Фонди розміщення можуть бути: громадські, власні, орендовані, що належать іншим громадянам (приватний сектор) і т. ін. До особливої групи належать види відпочинку, які не потребують для реалізації фондів розміщення [5].

Сільські види відпочинку можна охарактеризувати такими термінами: розслаблення, пасивність, ностальгія, традиційність, низька технологічність. До них відносять пішохідні і велопрогулянки, пікніки, збиральництво, рибальство, огляд визначних пам'яток, відвідування історичних і культурних місць та фестивалів, кінний

спорт, участь у традиційних ремеслах і обрядах, задоволення гастрономічних потреб.

Натомість види міського відпочинку можна охарактеризувати як активні, конкурентоспроможні, престижні, високотехнологічні, сучасні, індивідуальні та швидкісні. До них належать: вивчення міста, шопінг, дансінг, відвідування спортивних змагань або розважальних шоу, участь в азартних іграх, відвідування музеїв, зоопарків тощо.

Крім того, певні види відпочинку відносять як до сільського, так і до міського туризму і розрізняють лише за урботериторіальною ознакою, тобто конкретним місцем надання послуг (наприклад, плавання, велопогулянки, відвідування культурних фестивалів, відпочинку на пляжі).

У табл. 1.1 наведено основні відмінності між міським та сільським туризмом.

Таблиця 1.1. Відмінності між міським і сільським туризмом [7]

Міський туризм	Сільський туризм
1. Мало відкритого простору	1. Багато відкритого простору
2. Великі поселення понад 10 000 осіб	2. Типи поселення в сільській місцевості, що нараховують до 10 000 осіб
3. Сезонні природні фактори майже не впливають	3. Частіше впливають сезонні природні фактори
4. Забудоване середовище	4. Природне середовище
5. Різні види діяльності, що локалізуються зазвичай у закритих приміщеннях	5. Більшість видів діяльності відбувається на чистому повітрі
6. Добре розвинута інфраструктура	6. Слабко розвинута інфраструктура
7. Великі та середні розміри туристично-рекреаційних споруд	7. Малі розміри туристично-рекреаційних споруд
8. Туристичні організатори – національні фірми	8. Туристичні організатори – місцеві підприємницькі структури
9. Робітники, як правило, живуть далеко від місця роботи	9. Робітники часто живуть біля місця роботи
10. Туристичні інтереси підтримуються самостійно	10. Туризм підтримує інші інтереси громад

Основною організаційною відмінністю сільського туризму є те, що туристичні послуги відвідувачам надають особи різних професій (сільськогосподарські робітники, працівники сфери побутового

обслуговування, вчителі тощо), які постійно проживають у сільській місцевості. Обслуговуючий персонал інших видів рекреаційного туризму (інструктори, агенти з туризму, покоївки, офіціанти, екскурсоводи тощо) є представниками туристичного сектора господарства і володіють спеціально набутим фахом та кваліфікаційним рівнем.

Сільський зелений туризм за ступенем своєї організованості є самодіяльним, а не плановим, за метою, скоріше, соціальним, а не суто комерційним.

Сільський туризм більше орієнтований на індивідуального туриста, малі сімейні групи, які подорожують автомобілями, ніж на великі масові та організовані товариства. Пропозиція сільського туризму може бути спрямована на сім'ї з дітьми, людей з особливими потребами, осіб похилого віку, шанувальників природи, товариських груп, членів організацій (наприклад, екологічних, спортивно-оздоровчих) та ін.

До переваг сільського туризму можна віднести:

- а) гарантію охорони традиційної забудови;
- б) забезпечення туристам поселення там, де відсутня готельна промисловість;
- в) надання роботи для місцевих ремісників;
- г) підтримування місцевих традицій;
- г) стимулювання безпосереднього збуту сільськогосподарської продукції;
- д) сприяння усвідомленню сільськими громадами значення місцевого середовища;
- є) підвищення стандарту та естетики сільських осель;
- є) налагодження порозуміння між людьми села і міста;
- ж) поліпшення якості життя мешканців села.

Недоліками сільського туризму є таке:

- а) послуги сільського туризму надають здебільшого заможні селяни, а не бідні, яким додаткові доходи потрібніші, тобто сільський туризм може поглиблювати соціальне розшарування громад;
- б) туристичний сезон збігається з сезоном польових робіт, що створює значні труднощі для туристичного руху і господарів агроосель;

в) традиційна культура села часто не витримує зіткнення з масовою субкультурою великого міста і поступово відмирає.

Основним показником відпочинкового туризму є зміцнення психічного і фізичного здоров'я людини. Міський туризм не забезпечує цілковитої релаксації особистості, оскільки людина перебуває в урбанізованому середовищі звичних повсякденних стресів і пришвидшеного, так званого міського, ритму життя.

Натомість сільський зелений туризм надає можливість повного психічного і фізичного відновлення та усунення напруження, що виникає в індустріальному середовищі. Активний відпочинок, спілкування з природою і простими гостинними людьми значно підвищують життєздатність та працездатність міського мешканця.

1.3. Рекреаційний потенціал сільського зеленого туризму

Рекреаційна сфера є важливою складовою регіонального розвитку. Вона дозволяє покращити добробут місцевого населення, сприяє його постійному оздоровленню, підтримує високий рівень охорони навколишнього середовища, культури та традицій населення. Відомо, що сільський зелений туризм є одним з найбільш ефективних засобів задоволення рекреаційних потреб всіх верств населення країни.

Територіальну організацію сільського зеленого туризму значною мірою пояснює теорія периферії. Сільські туристи намагаються задовольнити рекреаційні потреби поза межами міських поселень, освоюючи периферійний простір зелених зон навколо великих міст, багатий, перш за все, природними рекреаційними ресурсами. Більшість галузей промисловості несумісні з туристично-рекреаційною діяльністю. Тому периферійність і її активне використання для розвитку туризму – закономірне суспільне явище.

Сільський зелений туризм в рекреаційних районах формує територіальні системи, що поєднують такі підсистеми:

1. Сільські туристи – головний елемент системи.
2. Природні туристично-рекреаційні ресурси.